

Наталія Хоменко (Київ)

**ДОЗВІЛЛЯ СТУДЕНТІВ ВНЗ ПІД ЧАС
НАВЧАЛЬНОГО РОКУ
(кінець 1940-х – 1967-мі рр.)**

Дозвілля є важливою складовою повсякденного життя людини і належить до основних нематеріальних її потреб, в процесі якого значною мірою формуються естетичні смаки та духовні цінності, розширюється кругозір, гартується фізична форма тощо. Метою роботи є не лише реконструкція особливостей проведення відпочинку радянськими студентами, а й вивчення їх інтелектуального та духовного світу, що формувався в умовах тоталітарного режиму.

Різноманітні питання повсякденного життя студентської молоді під час літніх канікул вивчалися радянськими суспільствознавцями – В.Лепьохіним, В.Матяжовим, І.Васильєвою, А.Шербовим та ін.¹. Студентське дозвілля відображено також у працях соціологів того часу: Г.Науменка, А.Орлова, Б.Грушина тощо²; в основному ці праці надавали рекомендації щодо раціонального використання студентами вільного часу та мали сприяти утвердженню в повсякденному житті радянської людини принципів “нового побуту і комуністичної моралі”. Публікації, які б вивчали особливості студентського дозвілля під час навчального року, відсутні, тому це питання стає одним з аспектів даного дослідження.

Керівництво ВНЗ намагалося максимально залучити студентів не тільки до корисних громадських справ, а й до занять, що сприяли відновленню сил, естетичному, духовному, фізичному розвитку особистості, але в контексті радянської ідеології. Умовно їх дозвілля можна розподілити на офіційний відпочинок (державний – колективний), тобто художню самодіяльність, участь у спортивних секціях та студентських наукових товариствах, тематичні вечори, зустрічі із відомими особистостями, які організовувалися комітетами комсомолу та студентськими клубами. Видами неофіційного студентського відпочинку (індивідуального і колективного) можна назвати розваги поза університетськими та інститутськими стінами: відвідування театрів, кінотеатрів, оперет, консерваторій, музеїв, танцмайданчиків, читання різнопланової літератури, прогулянки, в зимовий період – катання на ковзанах та лижах тощо. В залежності від власних уподобань, від темпераменту, від фізичного стану, від фінансової забезпеченості кожен вибирав для себе свій спосіб відпочинку. Таким чином, дозвілля проектувалося державою та планувалося індивідуально кожним студентом.

Комітети комсомолу докладали усіх зусиль аби індивідуальний відпочинок перетворити на колективний, тому практикувалися

студентські культпоходи до театрів, кінотеатрів, музеїв, з подальшим їх обговоренням у групі³. Проте молодь надавала перевагу індивідуальному або гуртовому (у колі друзів) перегляду кінокартин та вистав⁴. Відвідування кіно було чи не найулюбленішим способом відпочинку. Повоєнна молодь виховувалася на радянських патріотичних фільмах часів Великої Вітчизняної війни та на фільмах “трофейного” фонду. Біля кінотеатрів стояли черги за квитками на “Леді Гамільтон”, “Міст Ватерлоо”, фільми за участю Чарлі Чапліна, “Індійську гробницю”, “Багдадського злодія” із Конрадом Фейдом, серію фільмів про піратів за участю Роберта Тейлора, “Даму з камеліями” (з Гретою Гарбо та Робертом Тейлором), “Тарзана” з Джонні Вейсмюллером⁵.

Не меншою популярністю користувався театр, куди квитки були відносно недорогі. Наприклад, гальорка коштувала 30-50 коп., найдорожчий квиток у партері або ложі – 3 руб. Якщо половина першої дії вже пройшла – можна було пройти безкоштовно. Зокрема, М.Дмитрієнко, студентка Київського державного університету (далі – КДУ) 1950-х рр., пригадувала, що вона та її друзі умудрялися заходити на одну контрамарку по декілька осіб, а згодом їм вдалося налагодити дружбу з працівниками театру, які дозволяли відвідувати вистави практично безкоштовно⁶.

“Студенти, не дивлячись на те, що майже завжди були голодними, встигали скрізь. У ВНЗ із концертами приїжджали артисти Русланова, Поль Робсон. Охоче молодь слухала романси Глінки, була в захваті від опер Чайковського та Мусорського. Після відновлення оперного театру у Сталіно, саме студенти стали першими її відвідувачами”, – писала О.Суярко⁷. П.Тригуб зазначав: “Улюбленими моїми розвагами, починаючи з першого курсу, були відвідування кінотеатрів та театрів. Я не пропускав жодного кінофільму, частенько відвідував і театри: український академічний театр імені Т.Г.Шевченка, російський драматичний театр імені О.С.Пушкіна, оперний театр, театр оперети. В театрах тоді грали корифеї української сцени, народні артисти СРСР І.Мар’яненко і О.Сердюк, мені пощастило побачити і почути на оперній сцені знаменитих солістів оперного театру СРСР І.Козловського, С.Лемешева, М.Михайлова і О.Рейзена”⁸.

У 1954 р. СРСР масштабно святкував 300-річчя приєднання України з Росією. М.Дмитрієнко розповідала, що з приводу цих подій було проведено неповторну культурну програму: у Києві на концерті, приуроченому цій події, вперше виступили ще досить молода М.Плісецька, виконавець Ардо, шведська балерина Сильвестра Сонце танцювала “Лебедине озеро” тощо. Марія Федорівна зауважила, що на концерт їй та її друзям вдалося потрапити, прилаштувавшись до помічників М.Плісецької, які слідом за нею несли її сценічний одяг⁹. Студентам 1950-х – 1960-х рр. пощастило почути спів М.Литвиненко-Вольгемут, І.Паторжинського, М.Воргулева, Є.Мірошніченко, Б.Руденко, Д.Гнатюка, М.Кондратюка тощо¹⁰.

Таким чином, студенти приділяли велику увагу власному культурно-духовному збагаченню. Через театр, кіно вони знайомилися з досягненнями митців та основними надбаннями світової та вітчизняної культури. У більшості випадків складні матеріальні умови в основному не заважали естетичному розвитку особистості, хоча такі обставини були суттєвою перепорою для більшості.

Іншим, не менш поширеним видом відпочинку були танці: вони зазвичай проводилися після курсових, факультетських, університетських, вечорів, у гуртожитках та міські. Про їх особливості М.Котляр розповідав: “Танці були в університеті, на міські ми не ходили, там було, що завгодно, і студенти мали свою гордість. Коли я вчився на міжнародному, то потрапити на наші вечори, після яких слідували танці, була мрія кожної дівчини... На історичному факультеті, де я навчався на останніх двох курсах, були дуже веселі вечори, вони були по курсам і загальні. ...Дівчат на історичному було менше аніж хлопців, тому зазвичай ми запрошували студенток із германороманського факультету, вважалося, що там були найгарніші дівчата”¹¹.

Танці у студентських гуртожитках відбувалися кожної суботи та неділі і тривали до 23 год. Вони організовувалися у підвалах, подвір'ях або холах студентських гуртожитків. Наприклад, у Дніпропетровський державний університет (далі – ДДУ) місця для танців розташовувалися на розі вулиць Л.Толстого і Вузівської та у дворі по вул. Лагерна, 28, музика лунала із радіоли¹². Студенти 1950-х рр. КДУ танцювали під мелодії танго, фокстроту “Ріоріта”, вальс-бостону, блюзу у підвалі гуртожитку на сучасній вул. Освіти. Рок-н-рол з'явився у 1959 р. Г.Стадниченко пригадує “...рок-н-рол всі танцювали, ніхто цього не забороняв. Жартуючи, ми називали його “грох об пол”, бо під час танку падали, оскільки паркет натирався мастикою і був слизький”. Після одинадцятої години приходив комендант, відключав радіолю, а студенти починали лементувати: “Ще, ще!”¹³.

Більшу частину дозвілля приїждже студентство проводило в гуртожитках. Зокрема, свята юнаки та дівчата відзначали в основному саме там, рідше – на квартирах у місцевих студентів. В.Кравцов розповідав, що популярними в 1950-х рр. були такі танки, як вальс, вальс-бостон, падекатр, падеспань, танго, фокстрот, кадрили. “Західні танці уже з'явилися, але історичний факультет був занадто ідеалізованим, тому вони не поширилися в середовищі істориків. Співали під гітару, переважно не політизовані пісні, а українські та російські народні. Популярна на той час була пісня “Підмосковні вечори”. Виконувалися пісні із репертуару М.Бернеса, Л.Утьосова. Західна музика тільки почала з'являтися на хвилях радіо¹⁴”. Згодом у гуртожитках лунала під гітару “Я люблю тебя, жизнь, Что само по себе и не ново” тощо¹⁵.

Вечорами під вікнами та у кімнатах гуртожитків юнаки грали на гітарах, дехто навіть награвав заборонені на той час джазові мотиви¹⁶.

Деякі студенти проводили час, прогулюючись вечірнім містом, відвідували кінотеатри, пили пиво, зустрічалися з дівчатами¹⁷. В.Луценко розповідав, що в гуртожитку ДДУ досить поширеною була гра в карти “кінг”, за якою студенти часто засиджувалися до ранку¹⁸. Крім того, популярним був преферанс. Г.Орлов, студент-фізик цього ж університету, розповідав, що частина студентства захоплювалася більярдом¹⁹.

У гуртожитках студенти у вільний час займалися самоосвітою, молодь читала багато різноманітної літератури, з подальшим обговоренням у вузькому колі однодумців²⁰. Читали зарубіжну та вітчизняну класику, твори українських письменників Ю.Смолича, І.Ле, В.Сосюри тощо та російських – К.Паустовського, О.Твардовського, А.Ахматової, Б.Пастернака, І.Ільфа і Є.Петрова, В.Маяковського²¹. Соціологічне дослідження, проведене в кінці 1960-х рр. КДУ, виявило, що в літературі студенти надавали перевагу детективному жанру, а в музиці – джазу²².

Події 1956 р. відкрили для молоді багато заборонених творів, на той час вони друкуватися лише в журналах, тому в кінці 1950-х рр. великим попитом користувався саме цей вид періодики²³.

Не кожен студент міг придбати у магазині нову цікаву книгу, тому більшість користувалася послугами бібліотек. У гуртожитках прижилася практика створення громадських книгозбірень, які формувалися силами студентів²⁴. Зокрема, студенти Луцького педагогічного інституту у 1966 р. відкрили книжковий кіоск на громадських засадах, книжковий фонд збирали також силами молоді²⁵.

Організацією дозвілля в гуртожитках займалися студради. В.Горшков, студент ДДУ, який був її членом, розповідав, що до його функцій входило обладнати ленінську кімнату, де можна було прочитати будь-який журнал чи свіжу газету, влаштувати шахові та інші турніри, брати участь у радіожурналі “З мікрофоном по гуртожитку”, організовувати вечори танців, зустрічі з цікавими людьми – “і це все на фоні труднощів осягнення науки, складної системи навчання”²⁶. Радіовузли працювали і в інших гуртожитках ВНЗ. Вони робили оголошення, повідомляли інститутські новини, висвітлювали побутове життя в гуртожитках, готували музичні програми – мелорами, поздоровляли з Днем народження, з одруженням тощо²⁷.

Студентське повсякдення не обходилося без свят. До традиційних можна віднести посвяту першокурсників у студенти, День студента (17 листопада), успішне складання іспитів (завзяті святкували навіть день отримання стипендії), студентське (комсомольське) весілля, активно відзначалися загальнодержавні – Новий рік, 8 Березня, травневі, жовтневі свята, що супроводжувалися мітингами та демонстраціями.

У день посвяти у студенти молодь збиралася в актових залах інститутів, де на них чекали привітання від ректора, його заступників, видатних людей; усе закінчувалося концертом²⁸. У мітингах та

демонстраціях 7 Листопада, 1 та 9 Травня, студенти брали участь з задоволенням, оскільки це було для них розвагою. Під час демонстрацій вони спілкувалися, танцювали, співали, жартували. В ці дні молодь, що походила з села, намагалася поїхати додому, привезти продукти²⁹. Комсомольське весілля обмежувалося поїздкою до загсу та банкетом у студентській їдальні або ленінській кімнаті тощо. Зокрема, Г.Герасимовій, студентці 1950-х рр. КДУ, весілля однокласниці запам'яталося тим, що в асортименті святкового столу домінував вінегрет, проте на це ніхто не зважав, бо головне було спілкування, сміх, співи та танці³⁰.

На особливу увагу заслуговує участь студентства у художній самодіяльності ВНЗ, яка, крім різноманітних гурткових занять за інтересами, надавала можливість розкривати студентам ще не виявлені таланти або ж розвивати та вдосконалювати наявні. Однак, на початку 1950-х рр. у деяких ВНЗ цей вид дозвілля був недостатньо організований, тому популярності серед студентів не мав. Про таку тенденцію свідчать результати оглядів художньої самодіяльності, які традиційно проводилися в кінці кожного навчального року ВНЗ УРСР, де чисельність учасників гуртків відносно загальної кількості студентів факультетів або навчальних закладів була невеликою³¹.

Станом на 1950 р. у 296 ВНЗ МВО СРСР нараховувалося 3 тис. гуртків художньої самодіяльності (драматичні гуртки, духові оркестри, оркестри народних інструментів, танцювальні колективи, хори тощо), учасниками яких були 62 тис. студентів³². Проте, слід зауважити, що на початку 1950-х рр. гуртки художньої самодіяльності ВНЗ Української РСР були нечисленними. Так, у 1950 р. у гуртках КДУ брало участь 800 осіб, 120 із них були учасниками театрального українського ансамблю³³. Із 4 тис. студентів Харківського політехнічного інституту (далі – ХПІ) в художній самодіяльності брали участь лише 260 осіб, із 2 тис. осіб інституту інженерів залізничного транспорту – 112, зокрема, хоровий гурток налічував 36 осіб. Комітет комсомолу Харківського медичного інституту (далі – ХМІ) взагалі не мав даних про кількість молоді, яка брала участь у художній самодіяльності. Ряди народного інструментального гуртка, до якого входило 10 осіб, формально (лише для звіту) поповнювалися за рахунок студентів, які не вміли грати на музичних інструментах і у подальшому нотній грамоті їх не навчали³⁴.

На розвиток художньої самодіяльності дирекція та профспілки регулярно виділяли кошти, але не завжди вони використовувалися за призначенням. Так, у Харківському державному університеті (далі – ХДУ) в кінці 1950 р. з'ясувалося, що спеціальний кошторис не був використаний протягом року, в той же час студенти філфаку збирали по 3 руб. з особи на придбання акордеону³⁵.

У Одеському сільськогосподарському інституті на міжфакультетському огляді художньої самодіяльності із 145 студентів зоотехнічного факультету взяло участь лише 9 осіб, із 300 студентів плодоовочевого факультету – 23, а з агрономічного – 18³⁶. Подібний стан творчої діяльності був і в інших ВНЗ. Скажімо, інструктор ЦК ЛКСМУ Д.Яремчук відзначав, що хор Одеського держаного університету (далі – ОДУ), який в минулому цінував композитор І.Дунаєвський, працював незадовільно. В записці голови студентської ради ДДУ Домбровського на засіданні комітету комсомолу від 21 жовтня 1958 р. фіксувалося: “Стан критичний! Хор на межі розвалу! Було проведено чотири репетиції, але на хор зібралось не більше 20 осіб. Драматичний гурток ледве животіє, складається з трьох хлопців та чотирьох дівчат. В танцювальному немає хлопців. Просимо підняти питання, особливо про хор”³⁷.

Непопулярність такого виду відпочинку викликав той факт, що в репертуарі музичних гуртків, хорів та студій художнього слова обов’язково мали фігурувати твори партійно-ідеологічного спрямування, які возвеличували роль Й.Сталіна та КПРС (“Піснею про Сталіна починаймо день, – кращих ми не знаємо на землі пісень”, “Із-за гір та з-за високих сизокрил орел летить”, “Ленін завжди живий”, “Партія наш керманіч” тощо³⁸). Ними мав починатися і завершуватися кожний концерт (програма його попередньо прискіпливо розглядалась комсомольським чи партійним бюро). Через цю надмірну регламентацію значна частина молоді віддавала перевагу індивідуальним видам відпочинку у відповідності із власними духовними потребами³⁹.

Однак у деяких ВНЗ студенти використовували найменшу можливість надати самодіяльності більш “легковажного” характеру. Інструктор міськкому ЛКСМУ Дніпропетровська З.Ламзюк у своїй довідці інформував ЦК ЛКСМУ про незадовільний з його точки зору стан художньої самодіяльності у більшості інститутів міста. “Про неї згадують лише в період підготовки до вузівських фестивалів, – писав він. – В основному самодіяльність носить “розважальний характер”. У Дніпропетровському металургійному інституті на святковому концерті з нагоди відкриття фестивалю художньої самодіяльності, де мали бути показані всі творчі досягнення інституту за рік, виступив один “не дуже гарний естрадний оркестр”⁴⁰.

Робота художньої самодіяльності поступово налагоджувалася. Популярними стають хорові та сольні гуртки, інструментальні та вокальні ансамблі, студентські театри, хореографічні колективи. Як згадують студенти-фізики середини 1950-х рр. ДДУ, художня самодіяльність (особливо на фізико-технічному факультеті) була дуже популярна і організована достатньо професійно. Досить багато уваги цьому приділяв декан факультету І.Косько, який особисто переглядав

усі номери концертів. Студенти вважали за честь побувати на таких заходах, особливо на виступі джаз-оркестру. В.Бутенко пригадував: “Я був активним учасником художньої самодіяльності. Займався в університетському ансамблі народного танцю, яким керував І.С.Уринсон”. Ірина Романова зазначала: “Джаз-колектив виник у 1957 р. із музичного колективу... Це були “слухачі”, що самі складали аранжировки популярних на той час мелодій. Хлопці неперевершено грали. Саме вони склали кістяк майбутнього оркестру, у створенні якого безпосередню участь брав наш декан І.Косько, який в молодості грав на скрипці. Юнаків, які мали музичну освіту, не просто збирали в оркестр через деканат, але й через особисту зустріч з деканом... Пізніше... наш оркестр вважався одним із кращих у місті, і квитки на вечори з його участю користувалися великим попитом за межами факультету”.

О.Шелянов пригадував, що духовий оркестр був створений у 1955 р., спочатку ентузіастів було достатньо, а потім деякі намагалися “злиняти”, тому декан особисто таких студентів запрошував до себе “на килимок”, ставлячи три питання: “Стипендію отримуєш?”, “Гуртожиток маєш?”, “В духовому оркестрі грати будеш?”, після чого студент без слова протесту прямував на заняття оркестру. Б.Гладков, студент цього ж факультету, пригадував: “Записали нас на першому курсі добровільно-примусово в університетський хор (мене, В.Мазура і С.Межа). Разів три чи чотири ми відвідали заняття, а на п'ятому керівник хору вирішив перевірити вокальні дані кожного із учасників. Я сяк-так промуликав якийсь куплет, а коли дійшла черга до моїх друзів, їх слід вже вистиг (і більше в хор вони не заявлялися)⁴¹”.

Деякі гуртки згодом перейшли на професійний рівень, багаточисленні студентські колективи постійно гастролювали з концертами по всій Україні, деякі з них ставали відомими і за її межами. Хорова чоловіча капела Чернівецького державного університету (далі – ЧДУ) налічувала 80 осіб, клуб Луцького державного педагогічного інституту ім. Лесі Українки – 350, на філологічному факультеті працювали ансамблі “Лірика” та “Пролісок”, театр мініатюр “Арлекін”. КДУ мав хорову капелу “Дніпро”, засновану ще композитором М.В.Лисенком у 1864 р., та етнографічний танцювальний ансамбль “Веснянка” (художній керівник В.Нероденко), відомі за межами республіки⁴². Зокрема, під час зимових канікул 1956 р. виступали в Москві, проживаючи в новій розкішній будівлі Московського державного університету на Ленінських горах⁴³. При Львівському політехнічному інституті (далі – ЛПІ) функціонував симфонічний оркестр (100 осіб)⁴⁴, в Українській сільськогосподарській академії діяв вокально-хореографічний ансамбль “Колос”, чоловічий хор “Бескид” – у Дрогобицькому педагогічному інституті (80 юнаків)⁴⁵, 80 хлопців та дівчат співали у хоровій капелі Харківського інженерно-будівельного інституту⁴⁶. Музичні інтереси на конкурсах

художньої самодіяльності Київського автошляхового інституту представляв ансамбль “Неофіти”, політехнічного інституту – естрадний ансамбль “Золоті ключі”⁴⁷. На кінець 1960-х рр. не було жодного ВНЗ, де б не було колективу художньої самодіяльності⁴⁸, в інститутах систематично проводилися фестивалі художньої самодіяльності. Зокрема, в Донецькому політехнічному інституті (далі – ДонПІ) кожен рік проводився фестиваль “Студентська весна”⁴⁹.

У Кам'янець-Подільському педагогічному інституті (далі – К.-П.пед.І) щорічно в березні-квітні проводилися факультетські та міжфакультетські огляди художньої самодіяльності. В закладі функціонували гуртки драматичний, хореографічний, музичний, художнього читання, працював загальноінститутський хор, вокальна група, оркестри народних струнних інструментів. Молодь давала концерти у міському Будинку культури, спортивному таборі, Будинку офіцерів та в області. Впродовж 1957–1958 рр. було організовано 5 концертів для військових, 2 – для інтернату, один – для базової школи, 4 – для молоді міста. Ректор інституту Зеленюк нерідко сам відвідував репетиції, давав поради або просто жартував, підбадьорюючи виступаючих. У травні 1957 р. на обласному фестивалі молоді в Хмельницькому цей інститут було відзначено дипломами за відмінну підготовку художньої самодіяльності. У 1959 р. на республіканському фестивалі студентів та молоді в Києві студенти-кам'яничани також досягли значного успіху: окремі виконавці були відзначені дипломами⁵⁰.

Секретар комітету ЛКСМУ Ужгородського державного університету (далі – УжДУ) Погоріляк зауважував, що серед молоді університету успіхом користувалися спільні факультетські вечори, фізкультурні змагання, обміни концертами художньої самодіяльності тощо⁵¹. Силами культбригад на факультетах організовувалися різні розважальні заходи (концерти, вечори, зустрічі із відомими людьми, екскурсії)⁵².

Навчальні заклади військового профілю також надавали великого значення культурному розвитку своїх курсантів. Зокрема, секретар Одеського обкому комсомолу В.Бондарчук повідомляв, що в Одеському інституті інженерів морського флоту багато студентів відвідувало хоролий, танцювальний та драматичний гуртки⁵³. У студентській художній самодіяльності брали участь і студенти-іноземці. Так, наприклад, китайські, болгарські, німецькі юнаки та дівчата досить часто виступали з концертами перед радянською молоддю, розкриваючи колорит своєї культури⁵⁴.

Художня самодіяльність змінила кардинально життя багатьох випускників навчальних закладів, деякі зробили кар'єри оперних та естрадних співаків. Наприклад, Є.Мірошниченко (була студенткою профтехучилища, у 1957 р. закінчила Київську консерваторію) та А.Солов'яненко (отримав диплом інженера у ДонПІ у 1954 р., а в 1978

закінчив Київську консерваторію) стали солістами Київського театру опери та балету.

Результати студентської гурткової самодіяльності, зокрема, вироби з дерева, графіка, живопис, художня фотографія експонувалися на виставках. Члени літературних студій писали вірші, оповідання, які потім декламували у школах, колгоспах, на підприємствах, у студентських гуртожитках або брали участь у різноманітних турнірах молодих поетів⁵⁵. У літературній студії Кіровоградського педагогічного інституту займалися 39 студентів⁵⁶, на філологічному факультеті Полтавського педагогічного інституту існувала відома в області та за її межами літературна студія “Заспів”, до якої належало 40 осіб. Крім випуску власної стінгазети вони готували літературну сторінку обласної газети “Зоря Полтавщини”⁵⁷. Учасники студій художнього слова проводили вечори, де декламувалися вірші В.Луговського, Е.Межелайтиса, А.Вознесенського, Н.Хікмета, Р.Рожественського, Є.Євтушенка, Снегової (ХДУ)⁵⁸.

Все частіше при міськкомках ЛКСМУ відкривалися студентські клуби, які систематично організовували тематичні вечори, клуби за інтересами, концерти самодіяльності, бали, екскурсії і “маївки”; незмінно популярними залишалися вечори танців. У 1957 р. клуби були відкриті у Одесі, Запоріжжі, Львові, Харкові. Метою їх діяльності була максимальна організація студентського дозвілля у позанавчальний час, коли студенти займалися туризмом, сценічною діяльністю, різними видами спорту. У клубах проводилися диспути, лекторії з музики та образотворчого мистецтва, діяли студії художнього слова, літературно-дискусійні секції, спеціалісти читали цикли лекцій з питань естетики поведінки, зовнішнього вигляду людини, її одягу, оформлення житла⁵⁹.

Клуби брали на себе функції організаторів молодіжних вечорів, самостійно створювали різні гуртки художньої самодіяльності, з числа студентів формували лекторські пропагандистські групи, усні альманахи (відповідно до запропонованої теми вечора, студенти готували доповіді на 15-20 хвилин). Особливого поширення набули вечори запитань та відповідей. Практично на кожному факультеті була скринька, до якої студенти мали змогу анонімно вкидати записки із запитаннями різного характеру: побутовими, політичними, міжнародними тощо; частина критично налаштованої молоді ставила різні провокаційні запитання стосовно радянської влади, заганняючи в глухий кут лекторів⁶⁰. У 1960-х рр., на відміну від 1950-х рр., тематичні вечори почали проводитися з урахуванням запитів та інтересів студентства, виявлених шляхом анкетування.

При деяких ВНЗ діяли студентські університети культури, програми яких були розраховані на 4 роки. Відвідування занять і

спеціальних лекцій було обов'язковим. На заняттях педагоги намагалися навчити студентів розуміти музику, живопис, архітектуру⁶¹.

Комітети комсомолу активно залучали молодь до участі у випуску стінгазет, обговоренні нових театральних вистав, кінофільмів, організували зустрічі з видатними акторами, режисерами та художніми і музичними колективами.

Значний час студентство приділяло участі в діяльності інститутської періодичної преси. Наприклад, до 1956 – 1957 рр. у Кам'янець-Подільському інституті випускалася стінгазета, а з січня 1957 р. за ініціативи ректора вперше було видано друковану газету “Радянський студент”. Протягом 1957 р. виходило по три номери за місяць (дві сторінки в номері). За підготовку окремих номерів почергово відповідали студенти старших курсів. Авторами публікацій виступали викладачі, студенти, співробітники інституту. Пізніше в “Радянському студенті” друкувалися статті працівників обласного та районного відділів освіти. Номери газети передавалися в партійні та директивні установи, інші педагогічні інститути. В газеті висвітлювалися питання роботи ректорату та деканатів, кафедр, навчально-виховної роботи в групах, наукових досліджень та їх результатів, а також студентського побуту, організації дозвілля⁶². Студенти інших навчальних закладів були активними кореспондентами багатотиражок “Інженер-машинобудівник” – Запорізький машинобудівний інститут, “Держинець” – Дніпропетровський хімічно-технологічний інститут, “Кіровоць” – Харківський інститут інженерів залізничного транспорту, “За радянську науку” – ЛДУ. Назви деяких іноді дублювалися. Наприклад, назву “Радянський студент” мав Кіровоградський, “Советский студент” – Донецький політехнічний інститут⁶³.

Враховуючи специфіку державної ідеологічної політики, іноді практикувалися “на замовлення зверху”, гуртові “виходи в маси” письменників. Одна із таких зустрічей письменницької еліти відбулася у квітні 1950 р. у ЛДУ. На ній були присутні студенти різних ВНЗ, представники професорсько-викладацького складу. Студент ЛПІ розповів, що йому ніколи й не снилося побачити “золотий фонд української літератури”. “...Познайомитися із усіма митцями, яких він вивчав у школі, це було велике піднесення морального духу”⁶⁴.

Зустрічі з письменниками, громадськими діячами, митцями, спортсменами сприяли розширенню кругозору студентства⁶⁵. Молодь мала змогу особисто поспілкуватися з цікавими людьми, зокрема, з письменниками О.Гончаром, А.Малишком, І.Ле, Б.Олійником, О.Підсухою, Д.Білоусом, Г.Донцем тощо⁶⁶. У Вінницькому педінституті силами кафедри української літератури організувалися обговорення книг (“Остання шабля” М.Руденка, “Трудна любов” В.Кучера). Часто у диспутах брали участь і письменники-автори⁶⁷.

Зокрема, у 1960 р. із студентами педінституту зустрічалися письменники М.Стельмах, М.Нагнибіда, Л.Смілянський, М.Зарудний, В.Кучер⁶⁸. Подібним чином проводили свій час і студенти Полтавського педагогічного інституту, де на вечорах поезії вони обмінювалися думками з полтавськими поетами⁶⁹.

Значне місце в житті студентів займав спорт, тому звичним явищем було, коли до навчальних закладів запрошували в гості спортсменів-чемпіонів республіки. Між студентством та спортсменами проходили жваві розмови на будь-які теми. Наприклад, студенти КДУ зустрічалися з футболістами “Динамо”, чемпіонами СРСР з футболу і володарями Кубка 1966 р. – Й.Сабо, А.Бишовцем, В.Хмельницьким, В.Серебренниковим⁷⁰.

Після успішного польоту у космос Ю.Гагаріна 12 квітня 1961 р. він та всі наступні космонавти стали героями країни, якими пишалася і на яких рівнялася вся радянська молодь. Тому можна уявити, який вплив на світогляд студентів мали зустрічі з такими видатними людьми. Зокрема, студенти Київського театрального інституту мали змогу зустрітися з космонавтом П.Поповичем, першим українським льотчиком-космонавтом, що побував у космосі у 1964 р.⁷¹

Поширеною формою дозвілля було проведення вечорів-зустрічей зі старими більшовиками, воїнами Радянської армії⁷², працівниками різних галузей господарства тощо. Наприклад, на зустрічах з працівниками будинку моделей (Львів) студентам розповідали про останні новинки радянської моди, а також радили, як можна скромно і дешево одягнутися⁷³. Досить популярним серед студентства був бал відмінників. Напередодні їх запрошували іменними листівками. На святі влаштовувалися різноманітні розважальні ігри, конкурси, атракціони, танці, співи, естрадні концерти⁷⁴. Двічі на тиждень проводилися вечори різної тематики: революційної, історичної, літературної, мистецької⁷⁵.

У багатьох ВНЗ УРСР проводилися курсові, факультетські та вузівські “вогники”, які були досить популярні серед студентів Дніпропетровського інженерно-будівельного інституту, Чернігівського педагогічного тощо. Часто вони відбувалися в студентських кафе. Дніпропетровський індустріальний інститут мав кафе “Місячний камінь”, Київський політехнічний – “Бригантину”, Полтавський інженерно-будівельний – “Червоні вітрила”, Львівський сільськогосподарський – “Берізку”. В кафе Київського технологічного інституту харчової промисловості, крім “вогників”, відбувалися також студентські вечорниці.

Надзвичайно популярними серед студентської молоді стають аматорські кіногуртки. Клуб любителів кіно діяв при Київському державному інституті народного господарства⁷⁶. На обласному огляді студенти Одеського політехнічного інституту у 1965 р. представили

шість стрічок, серед яких “Шляхами батьків” і документальний фільм, відзнятий під час турпоходу на Кавказький хребет, “По східному Забайкаллі” тощо та отримали нагороди і були рекомендовані на республіканський огляд⁷⁷. Студенти Краматорського індустріального інституту відзняли фільм “Вони боролися за вітчизну”, який демонструвався не лише в інститутах, а й на екранах міст Донбасу. У 1969 р. учасники клубу творчої молоді “Українські студії” зняли документальні фільми “Два кольори” та “Льотний день курсанта”. В багатьох вузах систематично проводилися кінофестивалі та кінолекторії, діяли самодіяльні кіностудії. Широкому загалу молоді був відомий кінофестиваль “Тих днів не змовкне слава”, що проводився в Полтавському педагогічному інституті.

Неабиякий інтерес у багатьох студентів викликали театральні студії. Зокрема, вони були створені при Київському інституті театального мистецтва (художній керівник – народний артист Грузинської РСР Д.Алексідзе), в репертуарі якого були драма Г.Гейерманса “Загибель “Надії”, “Незакінчений роман” М.Макаренка, твори О.Корнійчука, М.Зарудного, О.Коломійця, п’єси І.Франка, І.Карпенка-Карого тощо⁷⁸. Студентський театр діяв і в Харківському стоматологічному інституті (у репертуарі була п’єса Н.Хікмета “Дамоклів меч”). Студенти драматичного гуртка Харківського інституту мистецтв неодноразово виступали на сцені державного академічного українського драматичного театру з п’єсами “Гамлет” та “На березі дикім”⁷⁹, театральні Сумського педагогічного дарували свої вистави глядачам колгоспів області (“По ревізії” М.Кропивницького, “Будка. Ч. 27” І.Франка, “Малиновий дзвін” Л.Синельникова тощо)⁸⁰. Драматичний гурток ЛДУ побував з виставою “Лісова мавка” у Брюховичах, Чернівцях, Луцьку тощо⁸¹. Оригінальністю відзначався студентський театр “СИНТ-63” (ХДУ), студенти використовували у своїх виставах різноманітний арсенал засобів: пантоміму, світло, слово, кіно, танець. До репертуару входили п’єси “Хорошо”, “Хіросіма”, “20 хвилин з Брехтом”⁸². При Київському державному інженерно-будівельному інституті діяв студентський театр “Світ-60”, який у 1969 р. став лауреатом Всеполюського огляду студентських театрів⁸³. Практично у всіх ВНЗ молодь залюбки брала участь у виставах театрів естрадних мініатюр⁸⁴.

У час дозвілля студенти відвідували театр із наступним обговоренням за участю артистів і режисерів (“Якщо ти любиш”, “Мертвий бог” М.Зарудного, опера “Тарас Шевченко” Г.Майбороди, Д.Шостаковича)⁸⁵.

Між університетськими та інститутськими студентськими командами відбувалися зустрічі веселих та кмітливих (КВК), авторами сценаріїв були студенти⁸⁶.

Таким чином, інтереси студентської аудиторії були надзвичайно різноманітними, гуртки ВНЗ задовольняли потреби найвибагливіших, пропонувався широкий діапазон різноманітних занять, кожна молода людина мала можливість займатися тим, що було їй до вподоби. Крім того, все було безкоштовним.

Невід'ємною частиною студентського життя був спорт. На початку 1950 рр., коли активно відновлювалося народне господарство, ВНЗ УРСР перебували у складному матеріальному становищі, тому проблемам спорту не приділялося належної уваги. Матеріальна база спортивних секцій у ВНЗ була слабкою, але бажаючих займатися спортом було багато. Так, спортивний зал ХПІ орендував науково-дослідний інститут "Наука", а відтак використовувався не повністю. ХДУ мав свій спортивний зал, який був досить маленький; однак у 18 секціях займалося 560 осіб⁸⁷. Згодом почали з'являтися спорткомплекси, у стінах яких готували навіть професійних спортсменів. Деякі зводилися силами студентства, наприклад, спорткомплекс УжДУ⁸⁸ та КПІ (останній був розрахований на 12 тис. місць)⁸⁹.

Спорт займав досить важливе місце у житті студентської молоді. Деякі студенти були спортсменами-любителями, тому намагалися самостійно підтримувати гарну фізичну форму: зранку, на спортмайданчиках біля гуртожитків, робили фізичні вправи, піднімали гантелі, підтягувалися на турніку, практикували ранкову пробіжку⁹⁰.

Все ж багато хто займався спортом професійно. Юнаки та дівчата брали участь у курсових, факультетських, загальноуніверситетських, міжвузівських змаганнях, у різноманітних спартакіадах та чемпіонатах УРСР, СРСР, Європи – з гімнастики, легкої атлетики, плавання, шахів, шашок, бадмінтону, фехтування, настільного тенісу, волейболу, баскетболу⁹¹, де досягали визначних результатів. Зокрема, юнаки та дівчата КПІ стали переможцями Всесоюзного огляду вузівських спортивних клубів СРСР у 1965 р. За зразкову організацію фізичного виховання їх нагородили вимпелом, Почесною грамотою Союзу спортивних товариств і організацій СРСР та спортивним інвентарем. Упродовж семи років в КПІ було підготовлено 79 майстрів спорту, 789 першорозрядників, 12720 спортсменів масових розрядів. У 1964 р. 82 із 100 випускників мали спортивні розряди. У секціях та відділах 35 видами спорту займалися 9 тис. студентів⁹².

З 1960 р. започатковано змагання між спортивними клубами ВНЗ МВССО УРСР. Зокрема, кілька років поспіль звання найсильнішого важкоатлета республіки утримували студенти спортивного клубу Криворізького гірничого інституту (навчальний заклад мав 17 майстрів спорту з вказаного виду спорту)⁹³. Гарні результати показували студенти і в наступні роки. Третьокурсник Київського інституту інженерів цивільної авіації В.Гулютків у 1968 р. став золотим медалістом чемпіонату Європи у напівважкій вазі (м. Скопле,

Югославія)⁹⁴. У тому ж році кубок УРСР зі спортивної гімнастики виборола студентка Київського університету Р.Байзерова, серед чоловіків – студент КПІ Ю.Фурман⁹⁵. Майстром спорту з художньої гімнастики у 1966 р. стала В.Демиденко, студентка ЛПІ та вихованка спортклубу “Верховина”⁹⁶. Педагогічні ВНЗ традиційно закінчували навчання спартакіадою, яка згодом стала частиною республіканської⁹⁷.

Спортивні традиції у житті студентів ВНЗ зайняли міцні позиції. Велика кількість молоді займалася у спортивних секціях для підтримання фізичного тону, інші займалися спортом професійно, брали участь в олімпіадах, ставали розрядниками, кандидатами в майстри та майстрами спорту. У спортивних секціях ВНЗ було підготовлено значну кількість студентів-чемпіонів, які популяризували спорт та здоровий спосіб життя серед молоді, підвищували авторитет навчального закладу і держави.

Деякі молоді люди бачили своє призначення у науковій роботі, тому займалися у наукових товариствах. Держава приділяла значну увагу розвитку науки у ВНЗ, тож на такі заходи уряд не шкодував коштів. Щорічно кількість молоді у студентських наукових товариствах (далі – СНТ) зростала. Так, наприклад, якщо у 1945 р. у Харкові налічувалося 18 наукових товариств, де працювало 400 осіб, то вже в 1950 р. кількість гуртків збільшилася до 25, а кількість членів зросла до 3231. На міському огляді у 1950 р. від 25 ВНЗ Харкова було представлено 364 студентські наукові роботи на різні теми по 18 секціях⁹⁸.

У 1950-х рр. кількість молоді у студентських наукових товариствах Вінницького медичного інституту нараховувала 952 особи. Тут, у 1950 – 1951 н. р. було проведено 150 засідань та заслухано 600 наукових доповідей⁹⁹. У 1960 р. у Вінницькому педінституті працювало 19 наукових студентських гуртків. Тематика наукових робіт була наближена до теорії та практики виховання і навчання. Наукові роботи виконувалися шляхом написання курсових робіт. СНТ ХМІ налічувало близько 1000 студентів і поділялося на 5 секцій: терапевтичну, хірургічну, сангігієнічну, педіатричну та психоневрологічну (неодноразово це товариство нагороджувалося грамотами ЦК ЛКСМУ та республіканського комітету профспілок)¹⁰⁰. СНТ Київського інституту народного господарства об’єднувало 500 осіб. Результати його діяльності обговорювалися на різноманітних конференціях (у 1968 р. 83 студентські наукові роботи було рекомендовано на союзні та республіканські огляди, 21 відзначена дипломами, відзнаками різних рівнів та грошовими преміями)¹⁰¹. Зокрема, В.Кравцов пригадував: “На історичному факультеті Харківського університету не було, мабуть, жодного студента, який би не працював в якомусь науковому гуртку, де періодичні зустрічі із викладачами поза навчальний час були невід’ємні”¹⁰².

Для першокурсників організовувалися роз'яснювальні лекції щодо правил ведення наукової роботи, надавалася практична консультативна допомога. Викладачі намагалися контролювати самостійну роботу студентів шляхом бесід, перевірки стану її виконання. Ці заходи значно активізували молодих дослідників. Про наукові успіхи студентства Кам'янець-Подільського педагогічного інституту свідчила облікова статистика роботи бібліотеки і кабінетів. У 1954 – 1955 н. р. в читальному залі студентам було видано 41600 книг, бібліотеку відвідало 17600 осіб, їм видано 26222 книги. Лише за перше півріччя в кабінетах працювало 21347 студентів, за друге півріччя ці цифри подвоїлися. В 1960-х рр. нагальною потребою і необхідною умовою розширення самостійної роботи студентів було зменшення їх навчального навантаження. При старанному виконанні студентами всіх завдань і обов'язків у них зовсім не залишалося часу на власні загальнокультурні потреби та дослідницьку роботу. Тому ректор К.-П.Пед.І. зменшив кількість академічних занять до 36 годин на тиждень на I-III курсах та до 30 годин на IV-V курсах. Формами самостійної роботи він визначив лекції, тематичні та індивідуальні консультації, колоквиуми з основних питань навчального курсу.

Широкого розмаху набула гурткова робота на історико-філологічному факультеті. Станом на 1960 – 1961 н. р. у цьому інституті діяло 20 наукових студентських гуртків, що охоплювали більше 500 студентів. У 1966 р. в інституті науковою роботою займалися 450 студентів у складі 18 гуртків. Налагоджувалися зв'язки НСТ з іншими вузами¹⁰³. Таким чином, кількість охочих займатися в НСТ з року в рік зростала, що свідчить про інтерес молоді до науки.

Проте не у всіх ВНЗ УРСР наукова робота виконувалася на належному рівні. У 1950-х рр. студентській науковій роботі у ВНЗ Одеси майже не приділялася увага, тому на міському огляді наукових студентських робіт із 9 праць, представлених Одеським інститутом іноземних мов, лише 1 була прийнята журі, інші праці були визнані роботами низької наукової якості¹⁰⁴.

У середині 1950-х рр. активізувалася робота у справі поширення політехнічної освіти серед студентів. Наприклад, у 1953 р. 15 студентів IV курсу Кам'янець-Подільського педагогічного інституту отримали посвідчення кіномеханіків після навчання у відповідному гуртку. У ВНЗ працювали студентські проектно-технологічні бюро. Зокрема, студенти Львівського сільськогосподарського інституту виготовляли проекти та документацію на будівництво і реконструкцію ремонтних заводів і майстерень для об'єднань “Сільгосптехніки”, окремих колгоспів тощо; подібне бюро існувало і в Харківському авіаційному інституті¹⁰⁵.

На думку сучасного російського культуролога М.А.Аріанського, у дозвіллі завжди простежується принцип: “Задоволення однієї потреби породжує іншу”, тому зміни у сфері дозвілля повинні

спрямовуватися на перехід від простих до більш складних потреб, від фізичних – до духовних, від індивідуальних до суспільних, від пасивних до активних¹⁰⁶. Беручи до уваги особливості політичної системи країни тих років, дозволя студентів організовувалося зважаючи спочатку на потреби колективу, а вже потім – індивідуальності; відбувалася ідентифікація та уніфікація інтелектуального та фізичного потенціалу особистості, формування колективної самосвідомості.

Студентство при правильній організації навчання та дозволя мало змогу якісно поєднувати державну та індивідуальну діяльність у вільний час. Неофіційне та офіційне дозволя, яке керувалося комітетами комсомолу та функціонувало на базах студентських клубів, характеризувалися досить великим діапазоном видів та жанрів відпочинку: і перше, і друге сприяли духовному розвитку молоді.

Дозволя, ініційоване державою (художня самодіяльність, заняття у спортивних секціях та студентських наукових товариствах), надавало можливість студентам отримати другу професію, яка в окремих випадках ставала основною (співака, спортсмена, науковця). Університети культури та політехнічні гуртки також сприяли тому, що студентство засвоювало додаткові професії водіїв, кіномеханіків, керівників гуртків, фотографів тощо. Неабияку роль відігравав матеріальний стан студентів, який суттєво впливав на вибір неофіційного дозволя, тому зазвичай студентство обирало для себе доступний відпочинок (в той час були досить недорогими квитки в кінотеатр, особливо в літні, танці на танцмайданчиках, відпочинок на природі).

¹ Матяжов В. Студенческий лагерь отдыха и спорта. – Л., 1969. – 95 с.; Липицкий В. Трудовой семестр и коммунистическое воспитание студентов. – М., 1975. – 31 с.; Васильева И., Шербо А. Отряд идет в наступление. – Горький, 1978. – 239 с.; Марченко Л. Студенческие отряды – школа идейного, трудового и нравственного воспитания вузовской молодежи (1959 – 1980 гг.) // Вопросы общественных наук. – 1985. – Вып. 64. – С.113-119; Лепехин В. История студенческих строительных отрядов МГУ: Краткий очерк. К 30-летию студенческих строительного движения. – М., 1990. – 58 с.

² Иконникова С.Н., Лисовский В.Г. Молодёж о себе, о своих сверстниках (соц. исследования). – Л., 1969. – 134 с.; Науменко Г., Орлов А. Дозволя молоді. – К., 1973. – 98 с.

³ Російський державний архів соціально-політичної історії (далі – РДАСПІ). – Ф.М-1. – Оп. 46. – Спр. 118. – Арк. 266.

⁴ Там само. – Спр. 122. – Арк. 134.

⁵ Інтерв'ю з М.Ф.Котляром. Навчався у 1951 – 1954 рр. на факультеті міжнародних відносин, з 1954 – 1956 рр. на історичному факультеті Київського державного університету. Розмова тривала 1 годину 20 хв. Запис зроблено 25 жовтня 2007 р.

- ⁶ Інтерв'ю з М.Ф.Дмитрієнко. Народилася у 1935 р. Навчалася у 1953 – 1958 рр. на історико-філософському факультеті Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка. Розмова тривала 1 год. 24 хв. Записано 4 грудня 2007.
- ⁷ Суярко О. Моя Україна – і біль, і надія (Спогади старої провінціалки) – Х., 2006. – С.84.
- ⁸ Тригуб П. Стежками власної долі. – Миколаїв, 2005. – С.20-21.
- ⁹ Інтерв'ю з М.Ф. Дмитрієнко...
- ¹⁰ Інтерв'ю з Г.С.Стадниченко. Навчалася в 1954 – 1959 рр. на факультеті журналістики Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка. Розмова тривала 1 годину 50 хв. Запис зроблено 18 жовтня 2007 р.
- ¹¹ Інтерв'ю з М.Ф.Котляром...
- ¹² Заярук І. // Физтех-60. Люди и судьбы. – Днепропетровск, 2000. – С.63.
- ¹³ Інтерв'ю з Г.С.Стадниченко...; Інтерв'ю з М.Ф.Котляром...
- ¹⁴ Кравцов В. Из ответов на анкету // Харківський історіографічний збірник. – Х., 2006. – Вип. 8. – С.223.
- ¹⁵ Рябчук В. Письма из студенческого общежития: 1) Тринадцать – число счастливое; 2) Пятый этаж // Львовская правда. – 1966. – 12 января. – С.3.
- ¹⁶ Петровский В. // Физтех-60. Люди и судьбы... – С.60.
- ¹⁷ Антоненко О. // Физтех-60. Люди и судьбы... – С. 62; Моя група – моя сім'я // Радянська освіта. – 1965. – 27 лютого. – С.1.
- ¹⁸ Луценко В. // Физтех-60. Люди и судьбы... – С.66.
- ¹⁹ Орлов Г. // Физтех-60... – С.55.
- ²⁰ Антоненко О. // Физтех-60. Люди и судьбы... – С.62.
- ²¹ Колобов Г. Шестеро из одной комнаты // Львовская правда. – 1965. – 17 февраля. – С.4.
- ²² Естетичне і фізичне виховання та побут студентів. Матеріали першого Республіканського зльоту студентів активістів. – К., 1970. – С.25, 26, 29.
- ²³ Інтерв'ю з М.Ф.Дмитрієнко...; Інтерв'ю з М.Ф.Котляром...
- ²⁴ Хрипун Т. Велика рідня // Молодь України. – 1966. – 23 січня. – С.2; Федорів Р. Це ваш дім. Рейд по студентських гуртожитках // Молодь України. – 1965. – 26 листопада. – С.2.
- ²⁵ Студентський кіоск // Радянська освіта. – 1966. – 8 квітня. – С.4.
- ²⁶ Горшков В. // Физтех-60. Люди и судьбы... – С.66.
- ²⁷ Єременко М., Валько В. Квартирант чи господар? Рейд по студентських гуртожитках // Молодь України. – 1965. – 20 листопада. – С.2; Лігостаєва С. Зимово сплячка і “накачка” // Молодь України. – 1966. – 7 січня. – С.2; Хрипун Т. Велика рідня // Молодь України. – 1966. – 23 січня. – С.2; Садовенко А. Командирами не народжуються // Ленінська зміна. – 1965. – 23 квітня. – С.3.
- ²⁸ Монастирська В. Посвячення в студенти // Кіровоградська правда. – 1968. – 3 вересня. – С. 1; Юрчик В. Посвята у студенти // Комсомольське плем'я. – 1968. – 7 вересня. – С.2.
- ²⁹ Лисниченко І. “Однажды для ноябрьской демонстрации студентам выдали бордовые спортивные костюмы с начесом, в которых потом пол-университета ходило на занятия – все коридоры и аудитории были цвета бордо” // Факты и

коментарії. – 7 ноября. – 2007. – С. 5; Інтерв'ю з Г.П.Герасимовою. Навчалася у 1952 – 1957 рр. на германо-романському факультеті КДУ. Запис зроблено 7 грудня 2007. Розмова тривала 1 год. 10 хв.; Інтерв'ю з Г.С.Стадниченко.

³⁰ Інтерв'ю з Г.П.Герасимовою...

³¹ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 31. – Спр. 1939. – Арк. 200.

³² РДАСП. – Ф.М-1. – Оп. 46. – Спр. 116. – Арк. 47.

³³ Там само. – Арк. 47, 50.

³⁴ Там само. – Спр. 122. – Арк. 132.

³⁵ Там само. – Арк. 135.

³⁶ Там само. – Спр. 123. – Арк. 18.

³⁷ ЦДАГО України. – Ф. 7. – Оп. 17. – Спр. 563. – Арк. 61.

³⁸ Інтерв'ю Г.П. Герасимовою...

³⁹ Російський державний архів новітньої історії (далі – РДАНІ). – Ф. 5. – Оп. 35. – Спр. 58. – Арк. 124.

⁴⁰ ЦДАГО України. – Ф. 7. – Оп. 17. – Спр. 563. – Арк. 7.

⁴¹ Бутенко В., Романова І., Шелянов О. // Физтех-60. Люди и судьбы... – С.68.

⁴² Колядок І. Пісні, що еднають серце // Молодь України. – 1966. – 17 березня. – С. 4; Вітовський Ю. Хороводи, пісні, танці. Ансамбль “Веснянка” КДУ // Радянська Україна. – 1966. – 26 березня. – С.4.

⁴³ Інтерв'ю з Г.П.Герасимовою...

⁴⁴ Козенко Є. Дорога на столичну сцену // Молодь України. – 1966. – 20 січня. – С.4.

⁴⁵ Яценко Л. Співають земляки Івана Франка // Культура і життя. – 1966. – 29 травня. – С.3.

⁴⁶ Ємець В. Перед оглядом талантів // Ленінська зміна. – 1965. – 26 березня. – С.3.

⁴⁷ Бондаренко В. Фізика і лірика // Молода гвардія. – 1968. – 25 грудня. – С. 3.

⁴⁸ Поліщук О. Гармонія зростання // Радянська освіта. – 1965. – 3 лютого. – С. 2; Чухліб В. Пісня кличе в дорогу // Радянська освіта. – 1965. – 13 березня. – С.3.

⁴⁹ Естетичне і фізичне виховання та побут студентів. Матеріали першого Республіканського зльоту студентів активістів. – К., 1970. – С.32-34, 67, 74.

⁵⁰ Боровик І. Зеленик Іван Степанович – ректор, вчений, громадський діяч: Дипл. робота на здобуття кваліфікації вчителя історії та правознавства. – Кам'янець-Подільський, 2004. – С.98.

⁵¹ ЦДАГО України. – Ф. 7. – Оп. 17. – Спр. 567. – Арк. 45.

⁵² РДАСП. – Ф.М-1. – Оп. 46. – Спр. 118. – Арк. 266.

⁵³ ЦДАГО України. – Ф. 7. – Оп. 17. – Спр. 570. – Арк. 81.

⁵⁴ Там само. – Арк. 39.

⁵⁵ Державний архів харківської області (далі – ДАХО). – Ф. Р. – 4293. – Оп. 2. – Спр. 1123. – Арк. 4.

⁵⁶ Турнір молодих поетів // Кіровоградська правда. – 1965. – 30 січня. – С.4.

- ⁵⁷ Естетичне і фізичне виховання та побут студентів... – К., 1970. – С.48; Назаренко М. Літературна студія заспів у нас в гостях // Ленінська зміна. – 1965. – 4 квітня. – С.2.
- ⁵⁸ Золотухіна Я. Вечір, який хотілося прожити двічі // Ленінська зміна. – 1965. – 5 березня. – С. 2.
- ⁵⁹ Боровик І. Вказ. праця. – С.61-62.
- ⁶⁰ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 4507. – Арк. 7-8; Ємець В. Перед оглядом талантів // Ленінська зміна. – 1965. – 26 березня. – С.3.
- ⁶¹ Естетичне і фізичне виховання та побут студентів. Матеріали першого Республіканського зльоту студентів активістів. – К., 1970. – С.32; Власенко В. З поглядом у завтра // Радянська освіта. – 1965. – 16 січня. – С.2.
- ⁶² Боровик І. Вказ. праця. – С.64-65.
- ⁶³ Студентські бойові // Радянська освіта. – 1966. – 4 травня. – С.3.
- ⁶⁴ Юрчук В.І. Культурне життя в Україні у повоєнні роки: світло і тіні. – Київ, 1995. – С.45.
- ⁶⁵ Хрипун Т. Велика рідня // Молодь України. – 1966. – 23 січня. – С.2.
- ⁶⁶ Мойсеєнко М. В гостях у студентів // Радянська освіта. – 1966. – 5 листопада. – С.4.
- ⁶⁷ Кліщенко Л. Літературний вечір // Ленінська зміна. – 1966. – 16 січня. – С.3.
- ⁶⁸ Державний архів вінницької області (далі – ДАВО). – Ф.-П. – 87. – Оп. 5. – Спр. 33. – Арк. 8.
- ⁶⁹ Ємець В. Перед оглядом талантів // Ленінська зміна. – 1965. – 26 березня. – С.3.
- ⁷⁰ Коза М. Футболісти-чемпіони – в колі студентів // Радянська освіта. – 1966. – 26 листопада. – С.4.
- ⁷¹ Нужна Л. Дві година з космонавтом // Культура і життя. – 1965. – 28 жовтня. – С.2; Власенко В. З поглядом у завтра // Радянська освіта. – 1965. – 16 січня. – С.2.
- ⁷² Гурченко В. Цікава зустріч // Львівська правда. – 1965. – 17 лютого. – С.4.
- ⁷³ ЦДАГО України. – Ф. 7. – Оп. 17. – Спр. 560. – Арк. 9.
- ⁷⁴ Там само. – Арк. 41.
- ⁷⁵ РДАСП. – Ф.М-1. – Оп. 46. – Спр. 118. – Арк. 266.
- ⁷⁶ Естетичне і фізичне виховання та побут студентів... – К., 1970. – С.36.
- ⁷⁷ Студенти-кіноаматори // Радянська освіта. – 1965. – 27 березня. – С.1.
- ⁷⁸ Ягнич Ю. Театр-студія молодих // Радянська Україна. – 1966. – 29 квітня. – С. 4; На сцені – дипломанти // Культура і життя. – 1966. – 15 травня. – С.3.
- ⁷⁹ Дамоклів меч // Ленінська зміна. – 1965. – 14 березня. – С. 3; Марченко В. Бути чи не бути // Ленінська зміна. – 1965. – 4 квітня. – С.2.
- ⁸⁰ Яковенко Т. На гастролі до хліборобів // Ленінська зміна. – 1965. – 23 квітня. – С.3.
- ⁸¹ Денисюк І. Магія студентського театру: Спогади // Просценіум. – 2002. – № 1 (2). – С. 28; Денисюк І. Спогад про постановку феєрії Лесі Українки “Лісова пісня” університетським драматичним гуртком у Львові // Дзвін. – 2007. – № 4. – С.114.

- ⁸² Шабельський О. СИНТ – 63. Твори, видумуй, пробуй // Ленінська зміна. – 1965. – 26 травня. – С.3.
- ⁸³ Естетичне і фізичне виховання та побут студентів... – К., 1970. – С.42; Божко Л. Студентський театр // Вечірній Київ. – 1965. – 30 березня. – С.3.
- ⁸⁴ Естетичне і фізичне виховання та побут студентів. – К., 1970. – С.49-52.
- ⁸⁵ ДАВО. – Ф.-П. – 87. – Оп. 5. – Спр. 33. – Арк. 8; Зустріч з композитором // Вечірній Київ. – 1965. – 30 березня. – С.3.
- ⁸⁶ Колобов Г. Шестеро из одной комнаты // Львовская правда. – 1965. – 17 февраля. – С.4.
- ⁸⁷ РДАСП. – Ф. М.-1. – Оп. 46. – Спр. 122. – Арк. 134.
- ⁸⁸ Власними силами // Радянська освіта. – 1966. – 14 травня. – С.2.
- ⁸⁹ Барау І. Універсальний стадіон // Радянська Україна. – 1968. – 20 серпня. – С.4.
- ⁹⁰ Рябчук В. Письма из студенческого общежития: 1) Тринадцать – число счастливое; 2) Пятый этаж // Львовская правда. – 1966. – 12 января. – С.3.
- ⁹¹ На порозі студентських канікул // Радянська освіта. – 1966. – 29 січня. – С.1.
- ⁹² Найкращий спортивний клуб // Радянська освіта. – 1966. – 11 червня. – С.4.
- ⁹³ Крокує шоста студентська // Радянська освіта. – 1966. – 2 лютого. – С.4.
- ⁹⁴ Золота медаль київського студента // Радянська Україна. – 1968. – 6 липня. – С.6.
- ⁹⁵ Володарі кубків – гімнасти Києва // Радянська Україна. – 1968. – 9 липня. – С.4.
- ⁹⁶ Садовський В. Львовська березка // Львовская правда. – 1966. – 12 января. – С.3.
- ⁹⁷ Шурубур А. Спартакіада педвузів // Радянська освіта. – 1966. – 23 березня. – С.4.
- ⁹⁸ РДАСП. – Ф.М-1. – Оп. 46. – Спр. 116. – Арк. 45.
- ⁹⁹ ДАВО. – Ф. 87. – Оп. 4. – Спр. 45. – Арк. 32.
- ¹⁰⁰ Брежнева Л. Кроки в невідоме // Ленінська зміна. – 1965. – 28 лютого. – С.2; Біля джерел науки // Радянська освіта. – 1965. – 19 травня. – С.1.
- ¹⁰¹ Малий В. Кожний шостий // Молода гвардія. – 1968. – 30 листопада. – С.3.
- ¹⁰² Кравцов В. Из ответов на анкету // Харківський історіографічний збірник. – Х., 2006. – Вип. – 8. – С.223.
- ¹⁰³ Боровик І. Вказ. праця. – С.73-75.
- ¹⁰⁴ РДАСП. – Ф.М-1. – Оп. 46. – Спр. 123. – Арк. 18.
- ¹⁰⁵ Студентське конструкторське бюро // Радянська Україна. – 1965. – 7 березня. – С.2; Острианський М., Колядко О. ХАІ – 17 // Ленінська зміна. – 1965. – 4 травня. – С.2.
- ¹⁰⁶ Арианский М.А. Культура досуга как предмет педагогики и прикладной культурологии // Педагогічні та рекреаційні технології в сучасній індустрії дозвілля: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – К., 2004. – Ч. 1. – С.38-46.